

JARI KUPILA

KUN MITALITOIVOT AMPUIVAT TOISIAAN

URHEILUN
SISÄLLISSOTA
1918

MINERVA

Kun mitalitoivot ampuivat toisiaan

JARI KUPILA

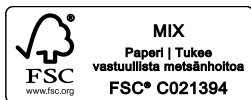
**KUN
MITALITOIVOT
AMPUIVAT TOISIAAN**

minerva

MINERVA KUSTANNUS

HELSINKI

www.minervakustannus.fi

© Jari Kupila ja Minerva Kustannus, 2023

Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Kansi: Jatta Hirvisaari / Taittopalvelu Yliveto Oy

Ulkoasu ja taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISBN 978-952-375-842-1

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

Lukijalle	8
Tähän oli tultu	15
Aatu	16
Jako kahteen	29
Emme ole enää tovereita	30
Urheilu ei ole vain urheilua	34
Urheilu aktivismin savuverhona	39
Särö syntyy	43
Työläisurheilu herää	49
Urheilun verkostot sotavoimaksi	54
Lähtölaukauksia	67
Ensimmäinen	68
Kuuma vinkki	72
Nimelliset ja nimettömät	78
Jääpallon taikapiiri	84
Alla punaisen lyhdyn	89
Esinäytöksiä	96
Katkeruuden siemeniä	103
Talvipäivä Kangasalla	104

Suinula poltti sillat	121
Poikkeus	126
Halme	129
Tulikasteen polttamat	143
Verkkoon takertuneet	157
Pohjoinen ulottuvuus	170
Toivioretkiä pirulaisparvessa	177
Ilmari	178
Terrorismin ja vapaustaistelun rajalla	185
Punavalkosokea historia	191
Meidän joukkue	201
Goebbelsin edeltäjät	206
Mies kaapin päällä	214
Oivalentajia, pyhimyksiä ja ihan vaan ihmisiä	221
Oivallus	222
Pyhimykset	234
Yli kaikkien rajojen	243
Elävää ja kuolevaa voimaa	244
Kun muut juoksivat itään... ..	250
Patsasvartalo	255
Miehiä kirkossa	268
Se mikä jäi kertomatta	281
Opettaja	282
Punainen maakunta	286
Ensimmäisen kesän merkeissä	292

Mitä sitten tapahtui

- ja mitä ei?	301
Marraskuun ilta	302
Numeroita	311
Iloinen 20-luku	317
Paradoksi kunnian kentillä	325
Työläispojan valinta	333
Kaikella on hintansa	338

Liite:

Urheilun yhteinen menetys	347
Lähdeaineistot	368

Lukijalle

Tässä kävi vähän hassusti. Kesken kuumeisen väitöskirjatyöni mieltäni alkoi vaivata asia, joka ei liittynyt mitenkään siihen, mitä olin tekemässä.

Tartuin puolivahingossa vuoden 1918 *Suomen Urheilulehden*, ja silmäni pisti pieni uutinen, joka sai mielteliääksi. Mitä ihmettä helsinkiläispoika Johan Engberg – Helsingin IFK:n kavereiden kesken rennosti John tai Guli – teki helmikuun alussa 1918 ase kädessä Oulussa?

Lahjakas nuorukainen oli vielä pari vuotta aiemmin rakentamassa komeaa siviiliuraa Englannissa, mutta kevättalvella 1918 tämä 100 metrin juoksun ja jalkapallon SM-mitalisti seikkaili Vaasan suojeluskunnan mukana Vaasaa, Oulua ja Kemiä vapauttamassa, kunnes päätyi sodan verenhuurisissa loppuvaiheissa ottamaan luodin otsaansa Viipurin valtaustaistelussa.

Mikä hänet siihen ohjasi?

Asiaa ihmeteltyäni päädyin penkomaan aihetta vähän enemmän. Se toi lisää ihmeteltävää. Yksittäisiä urheilijoita, seura- ja liittovaikuttajia sekä urheilun sananiekkoja vipelsi eri puolilla sisällissotivaa Suomea aseet kourassa. Punaisia ja valkoisia, soturin kiihko silmissään, uhmakkaina ja pelokkaina, tappamassa ja tapettavina, vankeina ja vangitsijoina.

Kaikissa sodan isoissa ja ratkaisevissa taisteluissa kaatui ja haavoittui urheilijoita. Yksittäisissä joukkomurhissa oli osapuolina urheilijoita. Vankileireillä oli urheilijoita. Kadonneissa ja maasta paenneissa oli urheilijoita.

Yksityiskohtia vyöryi esiin. Keuruulainen huippuhihtäjä Ilmari Halttunen kaatui Kalevankankaalla. Sääksjärven Veljien ME-juoksijan Einari Anttilan ura tuhoutui haavoittumiseen sodan alkuvaiheissa Keravalla, pian sen jälkeen kun hän oli ampunut hengiltä punaisten konekivääripesäkkeen miehet. Oulun Tarmon Lauri Halonen riutui kuoliaaksi vankileirillä. Salon Vilppaan Samuli Eklund katosi sodan melskeisiin kokonaan. Jääsken Kirijöiden Aarne Kumlin, 100 metrin juoksun suomenmestari vuodelta 1908, sai räjähtävän kuulan nopeaan reiteensä ja kuoli komplikaatioihin. Kirvun Vilkkaan perustaja Heikki Inkinen murhattiin Viipurin lääninvankilan kuuluisassa verilöylyssä. Kotkan Riennon Matti Torro, 800 metrin SM-pronssimies, pakeni maasta, mutta jäi sodan jälkeen Terijoella kiinni vakoilusta epäiltynä – ja ammuttiin siihen paikkaan. Saman kisan kultamitalisti, Tampereen Pyrintön Pauli Männistö, kaatui sisällissodan jatkoerässä Vienan Karjalan heimoretellä.

Ja niin edelleen.

Olympiakävijät, SM-mitalistit ja muuten vain puuhakkaat urheiluihmiset ampuivat ja räjäyttelivät toisiaan. Tuhansia kuoli ja haavoittui. Eikä sota hyvää tehnyt niidenkään urheilulle, jotka ehjinä selvisivät.

Kun ajatus eksyi tälle juoksuradalle, ei sitä enää takaisin saanut. Vuosi 1918, josta en aiemmin olisi voinut kuvitellaan kirjoittavani yhtään mitään – koska juuri siitä oli mielestäni kirjoitettu jo aivan tarpeeksi – vei mennessään. Samalla

näkökulma alkoi laajeta sinänsä kiehtovista yksilökohtaloista kahteen peruskysymykseen.

Mikä oli urheilun kansanliikkeen rooli sisällissodassa?

Ja ennen kaikkea: miten sota vaikutti suomalaiseen urheiluun, sen identiteettiin ja rooliin yhteiskunnassa?

Huomasin pian kyseleväni kysymyksiä, joita oli aiemmassa kirjallisuudessa sentään sivuttu, mutta vain sivuttu. Vaikka vuoden 1918 tapahtumia on tutkittu enemmän kuin mitään muuta Suomen historiassa, urheilun rooli on muutamaa paikallishistorian upeaa poikkeusta lukuun ottamatta kuitattu lähinnä tapahtumia toteavana sivulukuna. Yksilökohtaloita ei ole kuvattu tarkasti, on vain palasia seurajulkaisuiden ja lehtiartikkeleiden sivumainintoina. Myös urheilun kokonaisrooli on kuvattu varsin kaavamaisesti.

Tämän todettuani aloin hommiin. Siirsin väitöskirjan hyllylle ja lähdin täyttää vauhtia sivupolulle. Asia oli pakko selvittää, kun se kerran niin paljon vaivasi mieltä.

Aihe on sitä paitsi tärkeä. Ensinnäkin urheilukulttuurissa olisi hyvä syvällisemmin ymmärtää, mitä vuosi 1918 sille merkitsi ja miten sodan seuraukset ovat muovanneet urheilukulttuurin arkea ja vaikuttavat vielä vuosisadan kuluttuakin.

Toiseksi olisi koko suomalaisuudelle hyväksi oppia näkemään vuoden 1918 kokonaisuus myös urheilun kautta. Urheilu on niin merkittävä osa suomalaista identiteettiä, että kuva sisällissodasta ei ole terävin mahdollinen ilman tämän yhteisön näkökulmaa.

Homma eteni perinteisellä tyylillä. Aluksin hyödynsin erilaisten seura- ja paikallishistoriateosten sekä vuoden 1918 tapahtumista syntyneen lehdistömateriaalin tiedot. Kuin olisi

etsinyt kultajyvää pituushyppyhiekasta, mutta hiljalleen kaikenlaista löytyi.

Seuraavaksi kävin läpi arkistoja. Vaikka iso osa etenkin punaisen puolen seurojen arkistoista on kadoksissa, paljon on tallessakin. Siellä täällä, sirpaleina, kokoamatta – mutta silti. Urheiluarkistosta, Kansan Arkistosta ja Kansallisarkistosta löytyvät seurojen, SVUL:n ja TUL:n pöytäkirjat, jäsenluettelot, vuosikertomukset ja kirjeenvaihdot, joten aineistoa kertyi mukavasti. Lisäksi Työväen Arkiston ja SKS:n muistitietokokoelmista löytyi arvokkaita tiedonsirpaleita.

Kun kaikkea tätä tarkasteli ristikkäin ja vertaili erilaisen viranomaismateriaalin ja vuosien 1914–1922 sotasurmakoelman kanssa, hahmottui niin sodassa olleiden urheiluihmisten yksilötarinoista kuin urheilun kansanliikkeen sota-roolista kokonaisuus, jonka takana voin luottavaisesti seistä. Koko totuus ei selvinnyt, mutta siitä näkyy nyt aiempaa enemmän. Yksittäisistä tarinoista muodostui mosaiikki, joka näyttää, miten keskeinen rooli urheilijoilla ja seurajärjestelmällä oli koko sodan mahdollistajana.

Sota kaipasi intomielistä tykinruokaa, ja urheilussa sitä oli. Samoin oli johtohahmoja ja kynäniekkoja, jotka saivat nuorison tuntemaan sodan velvollisuudekseen. Sotatapahtumat auttavat ymmärtämään senkin, miksi sota jätti juuri urheilu-kulttuuriin niin pitkät jäljet.

Olen kirjani nyt valmistuessa suunnattoman kiitollinen niin monille. Erityisen isot kiitokset kuuluvat Samu Nyströmille, Jouko Kokkoselle, Hannu Itkoselle ja Jukka Röngälle, jotka etenkin alkuvaiheissa olivat – osin tietämättään – antamassa kirjanteolle ratkaisevia sytykkeitä.

Isona apuna ovat olleet myös Kansalliskirjaston, Kansallisarkiston, Työväen Arkiston, Kansan Arkiston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, erilaisten paikallisten arkistojen ja kirjastojen sekä etenkin Urheiluarkiston ja -kirjaston työntekijät. Tila ei riitä kaikkien kiittämiseen erikseen, mutta kiitos!

Lisäksi kiitän kustantajaa luottamuksesta, Suomen tietokirjailijat ry:tä apurahasta, kustannustoimittajaani Paula Hynystä tarkoista huomioista ja kaikkia läheisiäni ymmärryksestä, sietämisestä, henkisestä tuesta ja erilaisista ruokahuollon, juoman, liikkumisen ja yösijan kaltaisten asioiden järjestämisessä tarvitusta avusta – sekä Teuvo Kolehmaista, Leena Lainetta, Antti O. Arposta ja Seppo Hentilää kirjani aihetta sivunneesta tärkeästä aiemmasta tutkimustyöstä, jota ilman en olisi päässyt koko hommassa edes alkuun.

Aivan erityinen kiitos kuuluu 1980-luvulla Oulun Raatin kentällä harjoitelleille Oulun Pyrinnön, Oulun Tarmon, Haukiputaan Veikkojen ja Kuivasjärven Auran yleisurheilijoille sekä Kellon Työväen Urheilijoiden 1970-luvun lopun jalkapallojunnuille. Heidän kaikkien ympäröimänä opin ihmettelemään, miksi urheilua johdetaan kuten sitä Suomessa on totuttu johtamaan – ilman niitä kokemuksia en tähän työhön olisi koskaan alkanut.

Urakka oli raju. Paino laski, verenpaine nousi ja näen merkillisiä unia, mutta mieli on hyvä.

Antoisia lukuhetkiä!

Siikajoella, kesällä 2023

Jari Kupila

TÄHÄN OLI TULTU

”Mukana vapaustaistelussa ovat järjestään etevimmät urheilijamme. Kävisi lyhemmäksi mainita ne, jotka eivät ole matkassa.”

Kisakenttä-lehti no 2–4/1918

Aatu

Adam Malmin piti kaiken järjen mukaan olla suuri suomalainen olympiatoivo vuoden 1920 olympialaisissa. Tuo velikulta oli jo vuosia sitten tehnyt vaikutuksen kansakoulunopettaja Vilho Alhojärveen, Kotkan Riennon kuuluisaan valmentajaan, jonka opeilla Kaarlo Koskelo paini olympiakultaa Tukholmassa 1912.

Adam syntyi jäppiläläisessä savusaunassa vuonna 1892. Hän kasvoi monilapsisessa torppariperheessä eikä juuri kouluja käynyt. Hän oppi metsätöihin jo pienenä, mutta kun isovelji Ville lähti hakemaan leipäänsä muualta, 15-vuotias Adam lähti perään etsimään toisenlaista elämää kuin kotimökin ympärillä oli tarjolla. Tie vei Kymenlaaksoon, savolaisten Amerikkaan.

Hän oli osa ensimmäistä suomalaista maaltamuuttoaaltoa, joka ohjasi väkeä maaseudulta kaupunkeihin ja uusiin teollisuuskeskuksiin, muodostamaan modernisoituvan maailman mukana Suomeenkin syntyvää uutta yhteiskunnallista voimaa – työväenluokkaa.

Adam työskenteli aluksi lasitehtaassa Karhulassa, mutta kotiutui pian Kotkaan, jossa opetteli leipuriksi ja kondiittoriksi. Vanhalan leipomo maksoi 12 markkaa kuukaudessa sekä ruuat ja asunnon. Se oli hyvä pesti.

Leipomossa oli nuorta ja aktiivista väkeä. Kaikki olivat työväenyhdistyksen urheiluseura Riennon jäseniä. Työporukan johtohahmo, painija Sven Ahlqvist, pyysi myös Adamin

mukaan. Adam lähti kokeilemaan ja tykästy. Hänestä tuli urheilija.

Kokenut valmentaja Alhojärvi huomasi Adamin nopeat kintut ja monipuolisuuden. Juuri siitä aineksesta 1900-luvun alkuvuosien Suomen ykköslajin, painin, huippumiehet muokattiin. Hän nappasi savolaispojan valmennukseensa. Samalla Adam pääsi tulevan kultamitalistin Koskelon kehitysimuun, treenikaveriksi ja lopulta valmennukseenkin.

Adamille aukesi reitti vaikka mihin.

Vielä 1910-luvun alussa paini oli monille parhaille nimilleen ammatti tai ainakin hyvä sivutyö. Myös vuosikymmenen paras painija, Helsingin Jyryn Alex Järvinen, järkytti porvarilliset olympiaherrat. Hän jätti vuonna 1912 varman olympiavoiton ottamatta ja siirtyi vain muutama kuukausi ennen Tukholman olympialaisia ammattilaiseksi. Samoin teki joukko muitakin edellisvuoden MM-kisojen suomalaismitalisteja. Lisäksi olympiavoittaja Yrjö Saarela ja jokunen muukin teki saman olympiakisojen jälkeen.

Kun myös Koskelo alkoi jäähtytellä, oli painimaailman ykkösmaan ykkösamatöörin paikka auki.

Adam Malmissa oli ainesta sellaiseksi. Hän sai varttua ja oppia perusasiat huippuvalmentajan ja samoilla saleilla pyörineen kultamitalistin ohjauksessa. Parempaa tilannetta ei lahjakkaalla urheilijapojalla voinut olla. Adamille teki ylipäänsä hyvää kotkalaisen painikulttuurin kivikova mutta kannustava kasvu- ja kilpailuympäristö.

Vuonna 1915 jo aikamies Adam paini Helsingin Jyryn kisoissa ja voitti ruotsalaisen nimimiehen näyttävin ottein. Jyryn väki innostui. Adamille tarjottiin paikkaa Jyryssä, jossa

hän saisi huipulla vaadittavaa erityisosaamista ja kovinta mahdollista treeniseuraa. Kun samalla järjestyi paikka Elanon leipäleipomosta, ei tarjouksesta voinut kieltäytyä. Maailmansota oli tehnyt kondiittorin työnäkymät Kotkassa epävarmoiksi, mutta Helsingissä tarvittaisiin kyllä leipäleipureita jatkossakin.

Tulevaisuus oli tekemistä vaille valmis, samoin kuin piti olla kaikilla 1890-luvulla syntyneillä nuorukaisilla. Suurten mahdollisuuksien sukupolvesta tuli kuitenkin kadonnut sukupolvi – niin urheilussa kuin muutenkin.

Huhti–toukokuussa 1918 suomalaisten sisällissota oli vaiheessa, jossa punaiset kävivät tuskaisaa perääntymistaistelua väistämättömän edessä.

Osana Lahden seudun epätoivoisia taisteluita räjähti kraanaatti, jonka jäljiltä olympiatoivo Adam Malm makasi sirpaleiden ja paineaallon ruhjomana taistelukentällä. Hänen vieressään lojui Helsingin Jyryn 18-vuotias urheilijatoivo Juho Huttunen veriseksi ammuttuna, konekiväärinsä päälle lysähtäneenä.

Huttunen oli kuollut.

Malmin henki pihisi juuri ja juuri.

Hänen kehonsa oli taistelukentän ruhjoma, silpoutunut ja tunnoton. Kuten oli kutakuinkin koko Malmin johtama Jyryn komppania. Legendaarinen painijoista, voimistelijoista, yleisurheilijoista ja muutamasta hiihtäjästäkin koottu eliittiryhmä, joka pelkällä maineellaan ja ulkoisella olemuksellaan herätti kauhua sisällissodan alkuvaiheessa, oli sotansa sotinut.

Vielä vähän aikaa sitten kaikki oli toisin. Jyryn komppania oli näyttävä ilmestys, jonka erityisyyttä paisuttivat siitä

liikkuvat tarinat. Kaksimetrisiä, ryhdikkäitä urheilijamiehiä, katse kuin kiveä ja jäätä. Leuat graniittia, kädet kuin pajavasarat!

Kun komppania saapui helmikuussa Karjalan rintamalle, asemalle järjestäytynyt soturijoukko sai kuuluisan punajohdaja Heikki Kaljusen kasvot loistamaan. Näky oli ihmeellinen. Komppania hehkui punaista ylivoimaa ja voittamattomuutta.

Tunnelmaa kohotti tuolloin myös tieto siitä, miten jyryläiset olivat kunnostautuneet sodan alkupäivinä Uudellamaalla, kun Keravalla, Mäntsälässä ja Sipoossa pullistelleita suojeluskuntalaisia laitettiin järjestykseen. Maailmanennätysjuoksija Einari Anttilan johtamilla valkoisilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin pötkiä pakoon.

Jyryn porukassa oli jotakin erityistä. Sen pelkkä olemassaolo säteili voimaa koko punaiselle kollektiiville ja pelkoa naapurisiin. Jopa siinä määrin, että punainen sodanjohto yritti säästellä armeijansa itseluottamukselle tärkeää komppaniaa. Sellaista psykologista voimaa ei haluttu tahriintumaan sodan kovimpiin paikkoihin.

Tämä sai jyryläiset hermostumaan. He vaihtoivat Mäntsälän reissun jälkeen varovaisen johtajansa Kalle Säteen ronskimpaan voimistelijapersoonaa Hjalmar Marttiseen, jonka johdolla tehtiin punaheirroille selväksi, että nyt loppuu paraateissa patsastelu – tämä porukka haluaa toimintaa!

Sellaiselle porukalle oli käyttöä Karjalassa, jossa valkoiset olivat päässeet vähälukuisuudestaan huolimatta pureutumaan sitkeisiin puolustusasemiin, vieläpä tärkeän liikennesolmun kohdalle.

Niinpä lähdettiin rintamalle.

Kaikkesta sotainnosta ja näyttävyydestä huolimatta jotakin meni Karjalassa totaalisesti pieleen.

Punaisten johdon tekemä taktinen muutos kävi kohta-
lokkaaksi. Sen sijaan, että Jyryn komppania olisi mennyt
suunnitellusti Kaljusen mukana Raudun seudun valkoisten
kimppuun, lähdettiin Antrean Kavantsaareen – ja ilman
jyryläisten luottamuksen voittanutta Kaljusta.

Kannaksen rintama kulki tässä sodassa toisin kuin muissa
sodissa. Maakaistale halkesi nyt pohjois- ja eteläosaan. Val-
koiset pitivät pohjoista, punaiset etelää. Viipuri oli punai-
silla, mutta liikenneyhteyksien hallinta olisi vaatinut valkois-
ten työntämistä pois asemistaan. Antrean alue Kavantsaaren
ja Hannilan asemien välissä olikin strategisesti itäisen rinta-
man tärkein, ja siksi siitä taisteltiin sitkeästi koko sodan ajan.

Kun jyryläiset saapuivat helmikuun lopulla Karjalaan, hei-
dät laitettiin saman tien operaatioon, jossa tätä painekohtaa
lähdettiin valtaamaan. Suunnitelma oli perusteltu, toteutus
ei. Maaliskuun 3. päivän operaatiosta tuli yksi monista tämän
sodan esimerkeistä, joissa punaisen sodanjohdon osaamat-
tomuus johti hyvän taisteluasetelman tärvelyyn ja turhiin
uhreihin.

Aiemmassa kirjallisuudessa on käyty tätä Kavantsaaren
Syvälahden taistelua läpi tarkemminkin, joten tiivistetään
tähän olennainen. Jyryläiset etenivät suunnitellusti, mutta
muut joukot eivät pysyneet tahdissa. Rohkeasti edennyt eliit-
tijoukko paineli eteenpäin karjalaista metsäkukkulan rin-
nettä, mutta hyökkäykseen osallistuneista muista yksiköistä
ei ollut vahvistamaan ja tukemaan etenemistä. Niinpä jyryläi-
set jäivät avoimessa maastossa puolustajien tulimyrskyyn,
vailla kunnollista suojaa ja tukea.

Mikä oli urheilijoiden rooli vuoden 1918 sisällissodassa – ja miksi urheiluliike jakautui pysyvästi kahtia?

Urheilijat olivat valkoisen ja punaisen armeijan parhaimmista, mutta silti heidän rooliaan ei ole aiemmin kattavasti käsitelty kirjallisuudessa. Kupila kuvaa hyökkääjiä ja puolustajia, teloittajia ja teloitettuja, vankileirikokemuksia, täpäriä pelastumisia ja hurjia pakomatkoja. Urheilijoita oli mukana legendaarisissa taisteluissa, maineikkaissa komppanioissa sekä painajaismaisissa verilöylyissä.

Kupilan teos käsittelee ansiokkaasti vuoden 1918 pitkiä jälkiä urheiluhistoriassa. Teoksessa nousevat esiin 17-vuotiaan Urho Kekkosen toiminta Haminassa, Tahko Pihkalan kovasanainen lehtikirjoittelu, Hyvinkään Pontevan joukkojen puhdistustoimet Uudellamaalla, tamperelaisen urheilun tragedia Suinulassa ja paljon muuta.

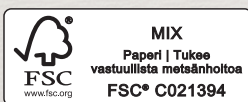
Sota tuhosi monta urheilu-uraa, mutta myös urheilukulttuurin yhtenäisyyden tuleviltakin sukupolvilta. Sodan jälkeen oli vaikea palata yhteisille urheilukentille pitkään aikaan. Se heijastui osin jopa 2000-luvun urheilujohtajuuteen asti.

FM **Jari Kupila** on pitkän linjan palkittu urheilujournalisti, urheiluaiheisiin keskittynyt tietokirjailija ja *Liikunta & Tiede* -lehden päätoimittaja. Hän valmistelee väitöskirjaa suomalaisen urheilukulttuurin roolista osana suomalaisuuden modernisaation historiaa.

Jari Kupilan yhdessä Laura Kolben ja Samu Nyströmin kanssa kirjoittama teos *Helsinki 1952* valittiin Vuoden historiateos 2022 -ehdokkaaksi.

Kansi Jatta Hirvisaari/
Taiteentalvelu Yliveto Oy

92.71

minerva
www.minervakustannus.fi

ISBN 978-952-375-842-1

